

Українська інженерно-педагогічна академія. – Харків, 2015. – 20 с.

5. Маслов В. Концептуальні засади побудови, зміст і структура орієнтовної моделі функціональної компетентності керівників навчальних закладів / В. Маслов // Теорія та методологія освіти і науки. – 2009. – № 12. – С. 3–9.

6. Чернега О. Модель формування професійної компетентності бакалавра-викладача практичного навчання в галузі економіки у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / О. Чернега // Молодь і ринок. – 2014. – № 11. – С. 74-80. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_11_17.

REFERENCES

1. Herasymenko, H. V. (2015). *Formuvannia fakhovykh kompetentnosti kursantiv lotnykh navchalnykh zakladiv u protsesi vyvchennia fundamentalnykh dystsyplin*. [Formation of professional competencies of flying school cadets in the study of fundamental disciplines]. Zaporizhzhia.

2. Leshchenko, H. A. (2015). *Model pedahohichnoi systemy formuvannia profesiinoi nadiinosti maibutnykh fakhivtsiv z avariinoho obsluhovuvannia na aviatsiinomu transporti*. [Model of pedagogical system for the formation of professional reliability of future specialists in emergency service on aviation transport] [Elektronnyi resurs]– Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2015_40_28.

3. Makarov, R. N. (2005). *Avyatsyonnaia pedahohyka: uchebnyk*. [Aviation pedagogy]. Moskva; Kyrovohrad: MNAPChAK, HLAU.

4. Mandryk, Ya. S. (2015). *Formuvannia profesiinoi hotovnosti maibutnykh dyspetcheriv*

koordinatsiinoho tsentru poshuku ta riativannia. [Formation of future readership of the coordination center for search and rescue]. Kharkiv.

5. Maslov, V. (2009). *Kontseptualni zasady pobudovy, zmist i struktura oriientovnoi modeli funktsionalnoi kompetentnosti kerivnykh navchalnykh zakladiv*. [Conceptual principles of construction, content and structure of the model of functional competence of the heads of educational institutions]. Kyiv.

6. Chernieha, O. (2014). *Model formuvannia profesiinoi kompetentnosti bakalavra-vykladacha praktychnoho navchannia v haluzi ekonomiky u vyshchomu navchalnomu zakladi*. [Model for the formation of professional competence of a bachelor and teacher of practical training in economics at a higher educational institution] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_11_17.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КОВАЛЕНКО Оксана Павлівна – старший викладач кафедри авіаційної метеорології Кіровоградської льотної академії НАУ.

Наукові інтереси: методика навчання природничих дисциплін у авіаційних ВНЗ, формування професійної компетентності майбутнього авіаційного фахівця.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KOVALENKO Oksana Pavlovna – senior lecturer of the Department of Aviation Meteorology, Kirovohrad Flight Academy of the NAU.

Circle of research interests: methods of teaching natural sciences in aviation higher education establishments, formation of professional competence of the future aviation specialist.

Дата надходження рукопису 19. 09. 2017 р.

УДК : 37.015.2:371.383(477.7)

ПСНОВ Вадим Васильович – кандидат педагогічних наук старший викладач кафедри медичних знань та безпеки життєдіяльності Одеського національного університету імені І. І. Мечникова e-mail: penov@ukr.net

РОЗВИТОК ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (кінець XIX – перша половина XX століття)

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У сучасних умовах розбудови Української держави валеологічна освіта викликає не лише науково-пізнавальний інтерес, але й має величезну практичну значущість. Україна активно

сприйняла світові тенденції відносно поліпшення стану здоров'я населення через освіту.

Сучасний стан валеологічної освіти вимагає від педагогів пошуку нових підходів у її забезпеченні. Сьогодні виникає історична

необхідність у глибокому переосмисленні наших уявлень про сутність здоров'я як найважливішої соціальної цінності людини. Звернення до найкращих надбань української педагогічної думки минулого, досвід валеологічної освіти окреслює ряд проблем, які вимагають науково-теоретичного та практичного вирішення.

Для історико-педагогічної науки важливе розуміння сутності та особливостей валеологічної освіти з урахуванням регіонального аспекту. У цьому контексті особливий науковий інтерес становить Південь України кінця XIX – першої половини XX століття.

Аналіз досліджень і публікацій. Розвиток валеологічної освіти в Україні досліджували в різні часи Г. Апанасенко, С. Громбах, Г. Голобородько, М. Зубалій, Ю. Лисицин, В. Сухомлинський, Л. Сущенко та ін. У контексті розгляду проблеми важливими є дослідження І. Андрухів, М. Пантюка, Б. Савчука щодо діяльності молодіжних товариств як чинника розвитку валеологічної освіти.

Про інтенсивність наукових пошуків щодо виявлення окремих підходів до організації валеологічної підготовки свідчать праці сучасних педагогів. Важливість орієнтації в освіті на валео-екологічні цінності обґрунтовано О. Вишневським, О. Сухомлинською, Г. Тарасенко, Т. Кочубей та ін.

Отже, становлення й поширення валеологічної освіти, формування потреби кожної людини бути здоровою були предметом дослідження учених та педагогів упродовж багатьох років. Однак цілісна інтерпретація розвитку валеологічної освіти на південноукраїнських землях (кінець XIX – перша половина XX століття) все ще відсутня.

Мета статті – на основі історико-педагогічного аналізу виявити та узагальнити особливості розвитку валеологічної освіти Півдня України (кінець XIX – перша половина XX століття) з урахуванням соціально-економічного, політичного, культурно-освітнього розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. З кінця XIX століття і до початку національно-визвольних змагань 1917 року важливим питанням, яке постало і відзначилося гострою дискусією було визначення змісту навчально-виховного процесу, що утверджував би класичний або реальний напрям в освіті. Від цього залежав і зміст валеологічної освіти. Провідними викладачами, науковцями та інтелігенцією, в боротьбі із загальнодержавними

консервативними поглядами було запропоновано демократичний підхід у процесі валеологічного виховання учнівської молоді; окреслювались основні форми та шляхи валеологічної освіти в навчально-виховному процесі школи. У діяльності різних громадських об'єднань поширення валеологічної освіти посідало провідне місце.

На формування валеологічних цінностей у дітей південноукраїнського регіону впливала сім'я. Проаналізувавши специфіку валеологічного виховання дітей у родинах, що різнилися за соціальною складовою, зауважимо, що для селянської родини найхарактернішим було трудове та фізичне виховання, що зумовлювалося специфікою ведення господарювання. Робітнича родина мала вже інші життєві переконання, тому поруч із трудовим вихованням спостерігаємо підвищення ролі валеологічного. Розглядаючи родини інтелігенції, зазначаємо, що у сім'ях як сільської так і міської інтелігенції значна увага приділялася валеологічному вихованню дітей. Цьому сприяла загальна грамотність їхніх батьків, доступність науково-методичної, науково-популярної, художньої та історичної літератури [5].

Зміст валеологічної освіти на південноукраїнських землях із кінця XIX століття і до 1917 р. був зумовлений формуванням та поширенням руху за здоров'я, специфіка якого полягала в організації товариств та гуртків. Провідні інституції «Товариство піклування про народну тверезість», товариство «Просвіта», «Миколаївська громадська бібліотека», «Миколаївське Міське зібрання», «Морське зібрання», «Херсонський комітет народних читань» були зорієнтовані на розвиток валеологічної освіти [1].

Значна роль у розвитку валеологічної освіти на південноукраїнських землях, шляхом формування системи фізичного виховання належить саме культурно-освітньому товариству «Просвіта». Метою товариства було всебічне вдосконалення молоді шляхом пропагування зміцнення здоров'я, відродження фізичного виховання. Робота в товаристві скеровувалась на загартування людини, зміцнення її фізіологічного стану, що у свою чергу, стало внеском в організацію суспільно-оздоровчого життя.

До засобів забезпечення валеологічної освіти в регіоні «Просвіта» відносила родинно-побутову культуру й виховні традиції. Завдяки діяльності «Просвіти» створювались її молодіжні організації, драматичні товариства, в яких акцент

ставився на збереження та зміцнення індивідуального здоров'я; розгорталась видавнича діяльність.

Центральним у діяльності товариства було питання викладання предметів у навчальних закладах, які б сприяли виробленню в учнів потреби у здоровому способі життя. Завдяки роботі товариства розширювалися форми валеологічної освітньої роботи: з'являлися статті на методичну проблематику, розглядалася методика освітньої діяльності, велике значення надавалося самоосвіті й самовихованню народу; проводились спортивні змагання з різних видів спорту; організовувались курси з підготовки інструкторів (здорових кадрів), туристична діяльність, заняття танцями; утримувались аматорські гуртки та бібліотеки.

Педагоги А. Волошин, П. Парашин, С. Стоцький, які були активними членами товариства, до засобів забезпечення валеологічної освіти відносили приклад батьків та вчителів [2]. Великого значення надавалося грі і праці, що передбачали певні фізичні навантаження, тілесний гарт.

Діяльність товариства була тісно пов'язана із краєзнавством, адже під час кількадечних екскурсій забезпечувалися пізнання місцевості, контакт із природою, на добровільних засадах діти піддавалися впливу сонячних променів, повітря, відчували красу природи, зміцнювали здоров'я, привчалися до здорового способу життя.

Валеологічними ідеями громадських і суспільних інституцій пройнялася жіноча частина населення. Як результат, виникла нова форма просвітницької діяльності – жіночі громадські організації («Жіноче освітнє товариство», «Союз захисту жінок в Одесі», «Миколаївське жіноче благодійне товариство», «Жіноча видавнича артіль», відділення «Союзу Українок», «Литовське жіноче 13 католицьке товариство», «Гурток російських жінок», «Товариство єврейських жінок») [1].

Процес розвитку валеологічної освіти (кінець XIX століття – 1917 р.) мав особливості, суть яких полягала в випереджальному розвитку мережі жіночих та чоловічих гімназій і реальних училищ у межах України та імперії в цілому. Крім цього, була створена розгалужена система приватних та громадських гімназій, в яких значне місце відводилось викладанню предметів валеологічного циклу: гігієні, гімнастиці, танцям, хімії, природознавству.

Серед навчальних закладів на Півдні України, діяльність яких була взірцем щодо

валеологічної наповненості навчально-виховного процесу виділяємо Рішельєвський лицей, 1-у Олександрівську чоловічу гімназію в Миколаєві, Херсонську чоловічу гімназію, Олександрівське реальне училище в Миколаєві, 1-у Миколаївську жіночу гімназію, 1-у Одеську Рішельєвську гімназію, які мали відповідні санітарно-гігієнічним нормам навчальні приміщення, просторі спортивні зали, добре оснащені кабінети природничих наук, бібліотеки [2].

Помітне місце в системі валеологічної освіти займали освітні заклади медичного напрямку: фельдшерські, акушерсько-фельдшерські, зуболікарські школи, медичні курси. На першому році навчання вивчалися загальноосвітні предмети, що вводили студентів до курсу медичних наук: латинська мова, геометрія, зоологія, ботаніка, фізика, пізніше додалися арифметика, географія. На старших курсах (другому-четвертому) вивчалися безпосередньо медичні науки, а останній курс відводився на практичні заняття. Медичні дисципліни були різноплановими, вивчалися: акушерство і жіночі хвороби, догляд за новонародженими і хвороби новонароджених, дитячі хвороби, хірургія, терапія, епідемічні хвороби, анатомія й фізіологія, фармація й фармацевтична хімія, венеричні й шкіряні хвороби та ін. Випускні іспити проводилися з усіх предметів.

Історико-педагогічний аналіз джерелознавчої бази дав змогу встановити, що в період із 1918 р. до 1941 р. на південноукраїнських землях велику увагу приділяли оздоровленню населення. Відповідно, вказаний період характеризувався вивченням проблем тілесності, активізацією наукових пошуків південноукраїнських педагогів у галузі фізичного виховання та гігієни. Основними тенденціями оздоровлення дітей та молоді були організація навчально-виховного процесу за гігієнічними вимогами; обстеження об'єктивного стану здоров'я шкільної молоді; організація екскурсій, рухливих ігор і забав; організація літніх відпочинкових таборів; проведення інструктажу щодо попередження захворювань тощо.

Формування змісту освіти в дошкільних та шкільних навчальних закладах ґрунтувалось на вихованні у дітей шанобливого ставлення до національних цінностей, громадських почуттів; формування характеру й індивідуальності школярів, їх духовного та фізичного здоров'я. Дошкільні заклади піклувались про фізичне виховання дітей, яке доповнювалося

прогулянками, походами, руханками та забавами; розвивали вроджені здібності.

У навчальних закладах головним шляхом формування змісту валеологічної освіти було забезпечення досвіду організації шкільного спорту та орієнтація на збереження здоров'я дітей. У навчальних програмах, поруч з основними предметами тілесні вправи мали відповідне місце. З розвитком валеологічної освіти виділяється така її складова як гігієни.

Проблемою валеологічної освіти дітей та молоді займалися більшість педагогів і просвітян південного регіону: П. Біланюк, І. Герасимович, М. Галушинський, Б. Заклинський, К. Малицька, Л. Ясінчук та ін., які вбачали безпосередній зв'язок між процесом виховання нової особистості та фактом функціонування преси для дітей [3]. Це простежується в діяльності спеціалізованого видавництва «Світ дитини» – ілюстрованого часопису для дітей, який видавався у Миколаєві як додаток до журналу «Молода Україна» і виходив щомісячно – до 1925 р. [2]. Часопис популяризував здоровий спосіб життя, розв'язував проблеми валеологічної освіти підростаючого покоління.

Розвиток валеологічного освітнього руху в Південній Україні у першій половині ХХ століття характеризувався проявом активності в діяльності щодо збереження, зміцнення та формування здоров'я дітей. Культурно-освітні, громадсько-освітні організації активно розвивали ідею опіки, виховання, навчання та захисту дітей. Окремо виділяємо діяльність південноукраїнського осередку «Друзі дітей» та громадської спілки «Охорона дітей», за ініціативи яких проводилися «Тижні допомоги дітям» із метою пошуку коштів на проведення оздоровчої кампанії, організації пунктів харчування дітей при школах, відкриття дитячих майданчиків та шкіл на відкритому повітрі для дітей хворих на туберкульоз [4, арк. 3].

Окремої уваги заслуговує діяльність Українського педагогічного товариства «Рідна школа» (1926–1940 рр.) – громадсько-освітньої організації, яка займалась заснуванням загальноосвітніх шкіл, дитячих садків, виданням педагогічних журналів та посібників. Провідні діячі товариства А. Яновський, О. Барвінський, Т. Войнаровський приділяли особливу увагу фізичній підготовці молоді південноукраїнських земель, гартуванню тіла і духу [2]. Члени товариства налаштовували молодь на глибоке та всебічне опанування різними предметами, що вели до втілення

валеологічних цінностей у вихованні. Найбільш поширеним методом роботи товариства була підготовка рефератів. Популярними були доповіді про гігієну, шкідливість алкоголю та нікотину. Членами товариства проводилися «збірні лекції» валеологічного характеру. Важливою формою валеологічної діяльності товариства були заняття на різноманітних курсах.

Значну діяльність у боротьбі з алкоголізмом і курінням здійснювало південноукраїнське студентство, а також гуртки та секції при гімназіях «Рідної школи». Серед студентських організацій найактивнішу участь в антиалкогольній просвітницькій роботі брали «Союз українських студентів-абстинентів» і «Медична громада» [4, арк. 23].

Пропаганду здорового способу життя проводили «Українське лікарське товариство», «Українське гігієнічне товариство», «Учительська громада» та інші об'єднання інтелігенції. Їх члени щороку виступали перед селянством із десятками лекцій із валеологічної тематики.

Зміст валеологічної освіти включав окрім навчальних знань, умінь і навичок, які стосуються збереження здоров'я, зміст валеологічного виховання й як наслідок – зміст валеологічного розвитку (удосконалення можливостей щодо збереження здоров'я людей шляхом організації досвіду роботи валеологічного характеру).

Педагогічний рух на Півдні України вплинув на загальні тенденції формування основних завдань та напрямів валеологічної освіти. Учені звернули увагу на валеологічне виховання як складову частину виховного процесу, безпосередньо спрямованого на формування валеологічних почуттів і суджень. Практична діяльність прогресивних представників освіти Південного краю створювала умови для активного використання у шкільній практиці навчальних закладів дисциплін оздоровчого циклу, що були одним із засобів валеологічної освіти. При вивченні гігієни особливого значення набувають демонстрація різних предметів, явищ, процесів у природі, показ прийомів виконання гігієнічних вимог, екскурсії.

З метою популяризації оздоровчого руху серед учнів у школах, починаючи з 1918 р., організовуються тематичні виставки, присвячені спортивним досягненням. Однак, у підходах до фізичного виховання у школах не забезпечувалось у повному обсязі його основне призначення – зміцнення здоров'я і фізичного розвитку учнів.

Одним із засобів гігієнічного навчання й виховання учнів стали уроки здоров'я. Метою їх було ознайомлення школярів із основами гігієнічних знань і закріплення цих знань за допомогою наочних засобів. З метою поживлення в школярів живого інтересу до занять з гігієни набули поширення засоби емоційного впливу: обговорення художніх творів, читання віршів з оздоровчої тематики.

З метою надання допомоги в підготовці дітей до школи, для батьків організувалися тематичні збори та індивідуальні консультації, батьківські лекторії, школи здоров'я. Основною формою організації навчання в школах для батьків було систематичне читання лекцій із гігієни. У педагогічних університетах для батьків практикувалися консультації лікарів, виступи батьків з питань організації режиму для дітей у сім'ї.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Аналіз наукової літератури дає підстави розглядати розвиток валеологічної освіти на південноукраїнських землях як соціально-педагогічну проблему, сутність якої зумовлена загальними закономірностями розвитку суспільства та соціально-економічними й культурно-освітніми умовами південноукраїнських земель означеного періоду. Розвиток валеологічної освіти стосується організації діяльності різних типів освітніх закладів, громадських установ, їх фінансування, забезпечення відповідної матеріальної бази й означає якісні зміни у валеологічній діяльності цих організацій та установ, а валеологічна діяльність трактується як їхня діяльність, спрямована на забезпечення здоров'я кожної людини й суспільства в цілому. Аналіз наукових джерел дав змогу виділити два періоди в розвитку валеологічної освіти на Півдні України: перший період – кінець XIX століття – 1917 р.; другий – 1918–1941 рр.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Bedworth A., Bedworth B. The Profession and Practice of Health Education, WM. Brown Publishers, 2001 – 472 p.

2. Корнетов Г. Б. Теория истории педагогики / Г. Б. Корнетов. – М.: АСОУ, 2013. – 460 с.

3. Кравченко В. Матеріали зібрані Василем Кравченком / В. Кравченко. – Житомир: Робітник, 1902-1907, Б. Р. – Т. I – III. – Т. I. – 200 с.

4. Оп.20. – Спр.35. – Жмуд Н. Досвід українців: родинний та громадський. – 2005 р. – 35 арк.

5. Сумцов Н. вФ. Культурное переживание / Н. Ф. Сумцов. – К., 1890. – 403 с.

6. Терещенко А. В. Быт русского народа / А. В. Терещенко. – М.: Русская книга, 1999 (Переиздание: т. I–IV. – М., 1847–1848).

REFERENCES

1. Bedworth, A., Bedworth, B. (2001). The Profession and Practice of Health Education, WM. Brown Publishers.

2. Kornetov, G. B. (2013). *Teoriya istorii pedagogiki*. [Theory history of education]. Moscow.

3. Kravchenko, V. (1902-1907). *Materialy Zibrani Vasylem Kravchenkom*. [The materials collected by Vasily Kravchenko]. Zhytomyr.

4. Op.20. – Spr.35. – Zhmud N. *Narodno-pedahohichnyi dosvid ukraintiv: rodynnyi ta hromadskiyi. – 2005 r. – 35 ark*. [The experience of Ukrainians: family and community].

5. Sumtsov, N. F. (1890). *Kulturnoe perezhivanie*. [Cultural experience]. Kyiv.

6. Tereshchenko, A. V. (1999). *Byt russkogo naroda*. [Life of the Russian people]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ПІЕНОВ Вадим Васильович – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри медичних знань та безпеки життєдіяльності Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: дослідження історико-педагогічних процесів України.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

PIENOV Vadym Vasylovych – candidate of pedagogical sciences, senior teacher of Medical knowledge and Health and safety Department of I. I. Mechnikov Odessa national university.

Circle of research interests: research of historical and pedagogical processes of Ukraine.

Дата надходження рукопису 22. 09. 2017 р.